

Dorota Leszczyna

O żywotności myśli José Ortegi y Gasseta

Diametros nr 20, 149-155

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O żywotności myśli José Ortegi y Gasseta

Dorota Leszczyna

Ryszard Gaj, *Ortega y Gasset* (seria „Myśli i Ludzie”),
Wiedza Powszechna, Warszawa 2007

W ciągu pięćdziesięciu trzech lat od śmierci hiszpańskiego filozofa José Ortegi y Gasseta (1883-1955) w Polsce powstały trzy monografie poświęcone jego twórczej działalności. Pierwsza z nich, to wydana w 1982 roku książka znakomitego znawcy filozofii i kultury hiszpańskiej Eugeniusza Górskiego, zatytułowana *José Ortega y Gasset i kryzys ideologii hiszpańskiej*¹. Druga, *Kryzys cywilizacji Zachodu w myśli José Ortegi y Gasseta*², autorstwa Krzysztofa Polita ukazała się ponad dwadzieścia lat później, w roku 2005. Trzecia natomiast, to opublikowana w roku 2007 w serii „Myśli i Ludzie” praca Ryszarda Gaja pt. *Ortega y Gasset*³, która stanowić będzie przedmiot niniejszych rozważań.

Ta nieliczna ilość opracowań dotyczących Ortegiańskiej myśli nieuchronnie rodzi w nas pytanie, dlaczego filozof tak ceniony w zachodniej Europie i w Stanach Zjednoczonych, w naszym kraju wciąż pozostaje filozofem drugorzędnym, znajdującym się na marginesie głównych zainteresowań historyków filozofii. W Polsce Gasset znany jest przede wszystkim jako socjolog i autor dzieła *Bunt mas*, jednak jego koncepcja filozoficzna, zwana racjowitalizmem, stanowi dla polskiego czytelnika teren tajemniczy i nieodkryty, chociaż cechująca ją problematyka nie straciła wiele na swej aktualności. Nadal przecież podejmujemy refleksję nad przyszłością zjednoczonej Europy, kryzysem zachodniej kultury czy też problemami człowieka zagubionego w skomplikowanej cywilizacji technicznej i masowej⁴. Nie przestaliśmy także pytać o sens naszej egzystencji i o rolę, jaką może pełnić w niej filozofia. Bo czyż człowiek w XXI wieku nie znajduje się, podobnie jak kilkadziesiąt lat wcześniej, w witalnej dezorientacji? Czyż nie jest on rozbitkiem na wzburzonym i u swych podstaw irracjonalnym oceanie życia?

¹ E. Górski, *José Ortega y Gasset i kryzys ideologii hiszpańskiej*, Wrocław 1982.

² K. Polit, *Kryzys cywilizacji Zachodu w myśli José Ortegi y Gasseta*, Lublin 2005.

³ R. Gaj, *Ortega y Gasset*, „Myśli i Ludzie”, Warszawa 2007.

⁴ Por. R. Gaj, *Ortega y Gasset...*, s. 5.

Powyższe problemy i pytania stawia również w swej książce Ryszard Gaj, starając się jednocześnie dokonać całościowej interpretacji duchowego dorobku Gasseta. Gaj wychodzi bowiem z założenia, że różnorodna pod względem tematycznym filozofia hiszpańskiego myśliciela wypływa z jednego źródła, którym jest fundamentalna i radykalna rzeczywistość życia. Uważa on ponadto, że przyczynę większości krytycznych opinii wygłaszanych na temat Gasseta, stanowi rozpatrywanie różnych obszarów jego twórczości np. filozofii społecznej w oderwaniu od reszty dzieła⁵. „Niektórzy polscy czytelnicy – pisze Gaj – ograniczają się do popularnych pism Ortegi, które się „dobrze” czyta, a pomijają poważniejsze pisma i wyrażają krzywdzące opinie, iż był świetnym pisarzem, chociaż nie wielkim filozofem, a to jest według mnie niesprawiedliwe”⁶. Cel pracy Gaja to przywrócenie filozofii Gasseta należnego jej miejsca, pokazanie, że stanowi ona cenny i wartościowy element intelektualnego dziedzictwa kultury Zachodu.

Praca Gaja, poświęcona życiu i twórczości Ortegi y Gasseta, podzielona jest na osiem części.

W pierwszej ukazano wpływ, jaki na Ortegańską filozofię wywarły trudne, hiszpańskie okoliczności. Należy bowiem pamiętać, że przełom wieku XIX i XX to okres klęsk i intelektualnej dekadencji Hiszpanii. Gasset wraz z przedstawicielami „Pokolenia 1898”⁷ podjął się próby rewitalizacji swego podupadłego kraju, dla którego ratunku poszukiwał w europejskiej nauce i filozofii. Postulowana przez niego europeizacja Hiszpanii nie miała jednak polegać na biernym przejmowaniu europejskich idei, lecz na ich hiszpańskiej interpretacji⁸. W ten sposób Gasset podkreślał swą niechęć i wrogość wobec wszelkich przejawów mimetyzmu, ponieważ Hiszpania, wedle niego, miała stworzyć własną i niepowtarzalną formę kultury, zgodną z wrażliwością witalną jej mieszkańców⁹.

⁵ Por. Tamże.

⁶ Tamże.

⁷ Rok 1898 to data ostatecznego upadku hiszpańskiego imperium kolonialnego, do którego doprowadziła przegrana przez Hiszpanię wojna ze Stanami Zjednoczonymi. Hiszpania utraciła wtedy na rzecz USA swe ostatnie kolonie: Kubę, Filipiny i Puerto Rico. Konsekwencją tych wydarzeń był wielki kryzys polityczny, gospodarczy i kulturalny kraju. Z datą 1898 związane było również powstanie literackiego Pokolenia '98, które jako pierwsze podjęło próbę analizy ówczesnej hiszpańskiej dekadencji. Wśród przedstawicieli Pokolenia '98 wymienić należy: Miguela de Unamuno, Ángela Ganiveta, Vale-Inclána, Jacinto Benavente, Carlosa Arnichesa, Vicente Blasco-Ibáñeza, Gabriela y Galána, Manuela Moreno, Miguela Palacios, Pio Baroję, Maeztu, Azorína, Manuela Machada i Antonia Machado.

⁸ J. Ortega y Gasset, *La pedagogía social como programa político, Obras Completas*, Madrid 1946-1983, t. 1, s. 520.

⁹ Por. J.P. Chamizo Domínguez, *Ortega y la cultura española*, Madrid 1985.

W tej części Gaj przedstawia również znaczenie, jakie dla twórczości Gasseta miały dziennikarskie korzenie jego rodziny oraz pobyt na uniwersytetach niemieckich i spotkania z takimi postaciami jak: H. Cohen, P. Natorp, N. Hartmann i E. Cassirer. „Najważniejszym dla Ortegi niemieckim miastem – pisze Gaj – stał się Marburg, gdzie studiował pod kierunkiem H. Cohena i P. Natorpa, m.in. z N. Hartmannem, z którym się zaprzyjaźnił. Później nazwał swą grupę „pokolenie 1911”. Miało je charakteryzować wspólne przeciwstawienie się neokantyzmowi i krytykowanie swoich mistrzów za ich przywiązanie do formalnego systemu, a nie angażowanie się w zdobywanie prawdy”¹⁰.

W części drugiej przedstawiono stosunek Ortegi y Gasseta wobec filozoficznej tradycji oraz podstawowe obszary jego duchowych inspiracji. W kwestii pierwszej, Gaj stwierdza, że „hiszpański filozof walczy na kilku frontach: z idealizmem subiektywnym, który – w jego opinii [w opinii Gasseta – D.L.] – pozbawia świadomość realnego zakorzenienia w świecie, i z racjonalizmem, który broniąc obiektywności prawdy i dobra, czyli kultury, neguje wartość bezpośredniego przeżycia, spontaniczności jednostki, etycznego charakteru indywidualnych wyborów człowieka”¹¹. W ten sposób Gasset krytykuje pozytywizm, materializm i agnostycyzm, które mają swe korzenie w zbląkanym racjonalizmie i stanowią konsekwencję alienacji kultury europejskiej¹². Również stanowisko relatywizmu nie opiera się Ortegiąńskiej krytyce. Gasset uważa, że relatywizm, który gubi i traci prawdę nieuchronnie prowadzi do sceptycyzmu, ten zaś będąc negacją wszelkiej teorii stanowi koncepcję samobójczą¹³. Podstawowym celem ortegizmu jest zatem przewyciężenie (superación) antagonizmu głównych i dominujących w filozoficznej tradycji kierunków tj. idealizmu, realizmu, racjonalizmu, witalizmu, subiektywizmu i obiektywizmu. Pojęcie „przewyciężenie” nie oznacza tu jednak całkowitego odrzucenia, lecz raczej scalenie tego, co w powyższych stanowiskach jawi się jako wartościowe np. zasługą idealizmu jest – wedle Gasseta – odkrycie intymnego wymiaru świadomości¹⁴, racjonalizmu zaś podkreślenie znaczenia rozumu, jako obiektywnego bieguna życia¹⁵ itp.

Wśród podstawowych obszarów inspiracji Ortegi y Gasseta należy, zdaniem Gaja, wymienić: neokantyzm (Cohen, Natorp), fenomenologię (Husserl,

¹⁰ R. Gaj, *Ortega y Gasset...*, s. 11.

¹¹ Tamże, s. 20.

¹² Tamże, s. 19.

¹³ J. Ortega y Gasset, *El tema de nuestro tiempo, Obras Completas*, t. 3, Madrid 2005, s. 572.

¹⁴ Zob. J. Ortega y Gasset, *Qué es filosofía? Lección IX, Obras Completas*, Madrid 1983, s. 388-407.

¹⁵ Zob. J. Ortega y Gasset, *El tema de nuestro tiempo...*, s. 585-586.

Scheler, Pfänder), filozofię życia (Simmel, Dilthey, Nietzsche), egzystencjalizm (Heidegger, Unamuno) oraz krauzyzm¹⁶. Od neokantystów przejął Gasset dążność do obiektywnego poznania i systematycznego myślenia. Od Husserla kategorię *Lebenswelt*, postulat powrotu do rzeczy samych oraz przekonanie, że źródła kryzysu kultury europejskiej upatrywać należy w zbłąkanym racjonalizmie. Inspiracje filozofią Diltheya, Nietzschego i Simmela widoczne są w Ortegiańskiej koncepcji życia, perspektywizmu, rozumu witalnego i historycznego oraz w podziale społeczeństwa na masę i arystokrację. Wpływ egzystencjalizmu dostrzec można natomiast w poglądach Gasset na naturę człowieka i w przedstawionej przez niego charakterystyce ludzkiej egzystencji.

Trzecia część pracy to omówienie podstawowych kategorii Ortegiańskiej metafizyki, przede wszystkim zaś metafizyki życia ludzkiego, którą uznać należy za rzeczywistość podstawową i radykalną. W ten sposób polski autor poddaje refleksji Ortegiańską koncepcję perspektywizmu i fundamentalne dla niej pojęcia, takie jak: perspektywa, jednostka ludzka, „ja”, okoliczność itd. Mottem dla rozważań Gaja staje się jedno z najbardziej znanych twierdzeń Gasset, pochodzące z książki *Meditaciones del Quijote* „Ja to ja i moje okoliczności, jeżeli ich nie ocale, nie ocale również siebie”¹⁷. Na jego podstawie Gaj przeprowadza analizę ludzkiego życia oraz stara się pokazać relacje, jakie wedle Gasset zachodzą między człowiekiem a światem, zwanym również okolicznością. Ukazuje on, że w ortegizmie świat (okoliczność) nie jest czymś zewnętrznym wobec człowieka, lecz stanowi drugą część „ja”. „Okoliczność – pisze polski uczoney – jest tą częścią rzeczywistości, która jest »moja«, która mnie otacza i współkształtuje każdy podmiot ludzki; jest mu właściwa i zarazem przezeń rozwijana”¹⁸.

W części czwartej zatytułowanej *Fenomenologiczna socjologia* Gaj poddaje refleksji Ortegiańską filozofię społeczną, ze szczególnym uwzględnieniem jego koncepcji podziału społeczeństwa na masę i arystokrację. Gassetowi często zarzucano, że był w swych poglądach przesadnie konserwatywny i dążył do utrzymania społecznych, i klasowych podziałów. Opinia ta jest jednak z gruntu fałszywa, albowiem przez „arystokratyczność” nie pojmował on pochodzenia społecznego, lecz

¹⁶ Krauzyzm to kierunek filozoficzny, dominujący pod koniec XIX wieku, w kręgach hiszpańskich liberałów. Jego inspiratorem był niemiecki filozof, uczeń Immanuela Kanta Christian Krauze (1781-1832). Doktryna Krauzego, rozpowszechniona w Hiszpani przez S. Del Río nosi nazwę panenteizmu.

¹⁷ J. Ortega y Gasset, *Meditaciones del Quijote, Obras Completas*, t. 1, Madrid 1966, s. 322.

¹⁸ R. Gaj, *Ortega y Gasset...*, s. 44.

sposób przeżywania i doświadczania życia¹⁹. Członków elity – wedle Gasseta – charakteryzuje postawa aktywna, heroiczna i kreatywna, podczas gdy masy są w swej istocie bierne i nieświadome. Arystokrata to człowiek wybitny, wielki duchem, odczuwający świadome dążenie do „bycia kimś więcej” jako najwyższy obowiązek, duchowy imperatyw wobec własnego człowieczeństwa i autentycznego, zgodnego z powołaniem życia.

Część piąta poświęcona jest Ortegańskiej etyce i estetyce. Etyka wedle Gaja stanowi niezwykle ważny element myśli Gasseta. Hiszpański filozof był zawsze głęboko przekonany, że wybory intelektualne, filozoficzne, polityczne są również wyborami o charakterze moralnym i kształtują człowieka mentalnie. Ostatecznym celem filozofii jest więc nie tylko poznanie, ale i prawda jako wartość w znaczeniu etycznym i moralnym oraz jej oddziaływanie na filozofującego człowieka. „[...] życie ludzkie jako całość – pisze Gaj – jest [w ujęciu Gasseta – D.L.] moralne, gdyż jego charakter musi być dobrowolnie wybrany i uzasadniony”²⁰. Człowiek zatem to, wedle hiszpańskiego myśliciela, istota wolna, nieuchronnie skazana na dokonywanie moralnych wyborów, kształtujących nie tylko ją samą, lecz także jej okoliczność.

Witalistyczna etyka Ortegi y Gasseta przekładała się również na jego ocenę dotychczasowych koncepcji etycznych. Stosunek ten był w przeważającej części negatywny i krytyczny. Hiszpański filozof atakował zarówno doktryny utylitarystyczne, jak i racjonalistyczne, w tym głównie abstrakcyjną i formalną etykę Kanta. Uważał bowiem, że nawet „doskonała geometrycznie” moralność, jeżeli nie pobudza ludzkich serc i umysłów zachęcając do działania, jest w gruncie rzeczy niemoralna. W ten sposób Gasset postulował uzupełnienie imperatywów obiektywnych imperatywami o naturze subiektywnej, zakorzenionymi w witalności i spontaniczności²¹. Gaj podkreśla również krytyczny stosunek Gasseta do tzw. moralności wzorcowej, moralności na pokaz, pozbawionej autentycznego i witalnego pragnienia osiągnięcia ideału moralnego²².

Estetyka Gasseta odzwierciedla natomiast – wedle polskiego autora – hierarchiczny z konieczności charakter społeczeństwa²³. Hiszpański filozof, analogicznie jak uczynił to na gruncie filozofii społecznej, podzielił sztukę na wyższą

¹⁹ Por. S. Cichowicz, *Wracając do Ortegi*, [w:] J. Ortega y Gasset, *Po co wracamy do filozofii*, tłum. E. Burska, M. Iwińska, A. Jancewicz, Warszawa 1992, s. 7.

²⁰ Tamże, s. 124-125.

²¹ Zob. J. Ortega y Gasset, *El tema de nuestro tiempo...*, s. 584-589.

²² Zob. J. Ortega y Gasset, *Meditaciones del Quijote, Obras Completas*, Madrid 2004, s. 750-753.

²³ R. Gaj, *Ortega y Gasset...*, s. 140.

(arystokratyczną) i niższą (masową). Sztukę wyższą utożsamiał Gasset ze sztuką francuską, sztukę niższą zaś ze sztuką naśladowczą, plebejską i ludową.

Ortegiańska estetyka ma ponadto, jak stwierdza Gaj, „charakter fenomenologiczny”, co oznacza, że przedmioty artystyczne są przez nas poznawane w sposób całościowy i intuicyjny. Estetyka ta stanowi również odzwierciedlenie jego koncepcji ontologicznych i antropologicznych, wyrastających z przekonania o twórczym, otwartym i wolnym charakterze ludzkiej egzystencji.

Celem szóstego rozdziału pracy Gaja jest zaprezentowanie myśli filozoficzno-politycznej Gasseta, przede wszystkim zaś jego koncepcji zjednoczonej Europy oraz problemu jej relacji względem tego, co narodowe.

Refleksja polityczna stanowi jeden z najważniejszych elementów myślowego systemu Gasseta. Jego zaangażowanie i działalność polityczna spowodowane były zacofaniem i prymitywizmem struktur społecznych Hiszpanii. Jedyny ratunek jej odrodzenia, upatrywał Gasset w idei wspólnej Europy – w jej wartościach, zwyczajach, nauce i filozofii, dlatego też rozważania o Europie, jej kształcie oraz przyszłości szczególnie go zajmowały i na ich gruncie okazał się wizjonerem, a nawet prorokiem.

W rozdziale siódmym Gaj omawia recepcję ortegizmu w Polsce i na świecie. Najwięcej miejsca poświęca jednak oddziaływaniu myśli Gasseta w Ameryce Łacińskiej, ukazując podobieństwa i zbieżności w stawianiu problemów przez hiszpańskiego filozofa i intelektualistów latynoskich. Akcentuje tam również ogromny wpływ ortegiańskiej filozofii na rozwój i charakter współczesnej kultury Ameryki Łacińskiej.

Ostatnia i najcenniejsza część książki to wybór niepublikowanych dotąd w Polsce esejów Gasseta. Dzięki Gajowi polski czytelnik otrzymuje przekłady następujących tekstów hiszpańskiego myśliciela: *Stara i nowa polityka*, fragment *Medytacji nad don Kichotem*²⁴, *Esej o estetyce zamiast prologu*, *Prawda i perspektywa*, *Nie „nowoczesny” ale bardzo „dwudziestowieczny”*, *Magia tego, co „być powinno”*, *Filozoficzna fala* oraz *Uwagi o myśleniu, jego teurgia i jego demiurgia*.

Filozofia Gasseta nie jest abstrakcyjnym i koherentnym myślowym systemem, lecz stanowi żywy i namiętny dialog z czytelnikiem, będący wyrazem afirmacji i uwielbienia dla życia, które uznać należy za rzeczywistość fundamentalną i radykalną. To z życia bowiem wypływają najważniejsze dla człowieka problemy, poruszające nie tylko jego umysł, ale również uczucia i wolę²⁵. To witalność stanowi obszar najbardziej źródłowy, bezpośrednio doświadczalny w każdym mo-

²⁴ Zob. też J. Ortega y Gasset, *Medytacje o don Kichocie*, tłum. J. Wojcieszak, Warszawa 2008.

²⁵ Por. P. Rak, *Wstęp*, [w:] M. de Unamuno, *Agonia chrystianizmu*, tłum. P. Rak, Kęty 2004.

mencie naszej egzystencji. Życie dla Gasseta jest motorem wszelkich ludzkich działań oraz stanowi warunek pojawienia się samej myśli. „Nie po to żyjemy – powie hiszpański filozof – aby myśleć, ale myślimy po to, aby móc żyć, przetrwać”²⁶. Myślenie w tej refleksji jawi się zatem jako witalna funkcja organizmu, służąca człowiekowi w walce o przetrwanie z otaczającą rzeczywistością.

Wszystkie powyższe cechy filozofii Gasseta pobrzmiewają również w książce Ryszarda Gaja i choć można mu zarzucić, że nie zaprezentował niektórych podstawowych kategorii Ortegańskiej metafizyki i antropologii tj. problemu dziejowości, czasowości czy rozumu historycznego, to jego praca stanowi niezwykle cenny i istotny wkład w rozpowszechnianie myśli Gasseta w Polsce.

²⁶ J. Ortega y Gasset, *El hombre y la gente, Obras Completas*, t. 7, Madrid 1983, s. 108-109.